

pravimo, moramo paziti, da bude prema jezičnim zakonima dobro napravljena i da bude jasna prema drugim riječima u kontekstnoj cjelini.

Upotrebom izražajnih sredstava iz tako različitih jezičnih izvora prevodilac će biti kadar da gotovo uvijek udovolji zahtjevima originala, a da opet ne povrijedi vlastiti jezični organizam.

VARIJACIJE NA TEMU O PRENOŠENJU AKCENTA NA PROKLITIKU

Bratoljub Klaić

U prošlom sam svom članku nastojao pokazati, da mi u Kazališnoj akademiji, sve kad bismo i htjeli, ne možemo pristati uz one, koji žele, da iz našeg jezika potpuno uklone lokative, kao što su *govòru, slučájju, mladòsti, paméti* i dr. Argumentirao sam to metričkim potrebama i potkrijepio primjerima iz Maretićeva prijevoda Ilijade i Odiseje, kojima ćemo se morati služiti sve dotle, dok netko ta djela ne prevede drugačije, eventualno bez spominjanih lokativskih akcenata.

U prošlom svom članku, navodeći akcenatske kategorije, u kojima se novatori suprotstavljaju dosada uzakonjenim akcentima, nisam spomenuo oštru opoziciju, koja se, osobito u beogradskom scenskom govoru, javlja protiv prenošenja akcenta na proklitiku. Ta je težnja, koliko mi je poznato, došla do izražaja i u Pravopisnoj komisiji, ali je odbijena zaključkom, da kod jednosložnih i dvosložnih riječi treba prenositi akcent na proklitiku, gdje god za to ima uvjeta (t. j. gdje se radi o silaznim intonacijama), osim gdje ritam rečenice i smisao teksta ne zahtijeva ostavljanje akcenta na osnovnoj riječi. Ova bi se posljednja stavka mogla kritizirati sa više gledišta (nešto je o takvim pojavama pisano u našem listu, usp. moj članak u br. 1/III i Malika Mulića »Nà tråg pravilnom naglašivanju« u br. 5/III), ali pred opasnošću, da se uzakoni potpuna negacija proklize, moramo biti zadovoljni i onim, što je sačuvano.

U ovom bih članku htio prikazati, kako bi u slučaju pobjede novatora naši pjesnici i prevodioci ostali lišeni upravo nenadmašivo prikladnog sredstva za gradnju stihova, osobito heksametara i pentametara, i kako bismo našoj omladini, navlastito onoj, koja u Kazališnoj akademiji uči scenski govor, morali sve pojave proklize tumačiti kao arhaizme, provincijalizme ili zastranjivanja naših sve dosad nedostignutih prevodilaca, da ne govorimo o tom, kako bismo se potpunim ukidanjem ili zanemarivanjem proklize odalečili od živog narodnog jezika.

Slušać Akademije za kazališnu umjetnost već se u prvim stihovima prijevoda Ilijade susreće s proklizom, i to s onom neobičnijom, jer iako možda iz srednje škole donosi znanje, da akcenti u stanovitim pozicijama prelaze na prijedlog, negaciju i neke veznike (*a, i, ni, da, kad*), ipak začuđen zastaje pred primjerima kao što su: »Snažne je duše mnogih junaka

ona k Aídu | Poslala, à *njìh* je same učinila, *dà budū* psima | Plijen i pticama gozba...« (Ilij. I, 4), odnosno: »Sinovi Atrejevi i ostali vi nazuvčari | Ahejski, dali vam bozi, domari òlimpski, *dà grād* | Prijamov razorite...« (Ilij. I, 18).

Još začuđeniji zastaje čitalac spomenutih prijevoda pred veznikom *te* kao nosiocem akcenta, premda Maretić u Gram. i stil. 110 daje primjer *tè pìj*, koji međutim nije ušao u srednjoškolsku gramatiku. Primjeri, koji potvrđuju takvu akcentuaciju, ovi su: »Kakvo je srce u ljudi, što bore se radi domaje | S neprijateljima *tè trūd* i borbu zadaju njima« (Ilij. XVII, 158), i: »... a oganj buknjavi vrlo | Praskaše, *tè nōc* cijelu fijukajuć, duhajuć skupa | Lomači dizahu plam...« (Ilij. XXIII, 217). U istom pjevanju ima još jedan primjer: »Široka Eumelova ramena i leđa već dahom | Grijahu, *tè nā nj* glave položivši lećahu dalje« (381), ali držim, da bi tu trebalo akcent ispraviti na *tè nā nj*, ukoliko bismo htjeli ostati dosljedni primjerima kao *ūzā nj*, *pōdā nj* i sl.

Kao nosilac akcenta prenesenog s osnovne riječi javlja se i veznik *ko* (*kao*), čemu ne ćemo naći potvrda u gramatikama, ali u nekim našim dijalektima to nije neobična pojava (u mom rodnom mjestu Bizovcu vrlo se često čuje na pr. *deca kō deca*, t. j. djeca kao djeca, dakako prema tamošnjoj akcentuaciji). Maretićevi su primjeri ovi: »Njemu se jednak čovjek pozemljar rodio nije | Što bi uredio *kō òn* štitonoše ljude i konje« (Ilij. II, 554), zatim: »*Kō jā* bludeć po ljudskim gradōvima, nevolje trpeć« (Od. XIX, 170), i: »Među ogradom grm je dugōlistē masline rasto | Te se razgrānao potom i rascvo, raširio *kō stūp*« (Od. XXIII, 191). U primjeru: »*Ko štit* ona se njemu na plavetnom učine moru« (t. j. feačka brda, Od. V, 281) treba početak stiha sasvim sigurno čitati s akcentom *kō štit* ili *kō štit* (dubleta: *štit štita* i *štīt štita*), jer u daktilskom heksametru ne može biti jamba (*ko štīt*, *ko štīt*).

S istog razloga moramo proklitički uzeti i veznik *jer* u neakcentuiranom primjeru: »*Jer sin* lukavca Krona od zmiye učini kamen« (Ilij. II, 319), gdje valja čitati *jēr sin*. Isto tako valja čitati *jēr lūd* u primjeru: »*Jer lud* nije Ahilej ni nesmotren, nije ni grešnik« (Ilij. XXIV, 157), odnosno *jēr dić* u stihu: »*Jer dić* ruke je Zeusu vrijedno da milostiv bude« (Ilij. XXIV, 301). Da je Maretić tako mislio, dokazuje stih: »Nego hajdēmo, *jer nōc* je na izmaku, blizu je zora« (Ilij. X, 251), gdje je označio akcent, očito želeći spriječiti čitanje *jēr nōc*, koje bi pokvarilo ritam.

Treba dalje u istoj službi zabilježiti veznik *već*: »Ne sjedaj mene na stolac, o gojenče Zeusov, dok Hektor | Još u čadoru leži nesahranjen, *vēc dāj* otkupit | Brže, da oč'ma ga vidim, i ucjenu primi od mene« (Ilij. XXIV, 554), nadalje veznik *dok* (neoznačeno): »*Dok ja* odem u Ilij i savjetnicima rekнем« (Ilij. VI, 113; gdje valja čitati *dōk jā*), zatim veznik *ili* u elidiranom obliku: »Ali započne l' boj il' Ares *il' Fēb* Apolon...« (Ilij. XX,

138), jednako i *al'*: »*Al' òn* ko ovan svud po redòvima oblazi ljudskim« (Ilij. III, 196), nadalje zamjenicu *što*: »On ti reče, da zà bōj Ahejce dugovlase spremiš | *Štò prije*, jer bi sada osvojiti mogao trojski | Širokih ulica grad... (Ilij. II, 29), odnosno (neoznačeno): »...jer šljem ga, obranio njegov | Trogubi, cjevnati, *što Feb* Apolon je Hektoru dao« (Ilij. XI, 353; ne može se čitati drugačije nego *štò Feb*, jer su sprijeda dva daktila) i (označeno): »Zeus ti podao sve i ostali besmrtni bozi | *štò sām* najvećma želiš, kad mene veseo primi« (Od. XIV, 54). Proklitički stoji nadalje imperativno *nek* u primjeru: »A ključarica *nèk dā* tuđincu, čega imade« (Od. VII, 166), prilog *gdje*: »Ne će te vidjeti majka, jer ona u dvòranu često | K proscima iz sobe gornje ne silazi, *gdjè tkā* uz razboj« (Od. XV, 517) i prilog *ta* (neoznačeno): »*Ta ja* ti u grudi vrgoh nepredljivo očinsko srce« (Ilij. V, 125; valja čitati *tà jā*, jer bi *ta já* značilo, kako je već u sličnim prethodnim primjerima pokazano, jamb na početku daktilskog heksametra).

Za normalno prenošenje ima u Ilijadi i Odiseji sva sila primjera označenih i neoznačenih. No prije nego prijedemo na primjere za prenošenje, valja reći, da se Maretić, doduše vrlo rijetko, služio i mogućnošću neprenošenja, gdje su mu to diktirale metričke potrebe, koristeći se vlastitom napomenom u Gram. i stil. 110: »Ali i najbolji štokavci često će reći: *i nôc*, *da pūsti*, *ni cīkva* i t. d.« Držeći, međutim, prenošenje pravilnijim, on je gotovo sve slučajeve neprenošenja označivao, te tako nailazimo na stihove kao: »Bješe u vojsci neki Euhénor, sin Polijída | Vrača, bogat i čestit, *a dóm* je u Korintu imo« (Ilij. XIII, 664), ili: »Premnogi sjednu, *a òn* im obilatu d'jeljaše daću« (Ilij. XXIII, 29), odnosno iz Odiseje: »Hrabrošću napuni srce *i strâh* joj iz koljena uzme« (Od. VI, 140), ili: »Ako te volja, ma bilo *i dālje* još od Eubėje« (Od. VII, 321). Valja međutim napomenuti, da tako radi ponajviše uz veznike, na pr. još: *i tād* mjesto *ì tad* (Od. V, 387), *a dvije* mjesto *à dvije* (Od. XIII, 97), *i mjèdi* mjesto *ì mjedi* (Od. XIII, 136), dok je kod prijedloga u tome škrtiji, no ipak ćemo (osobito kod troslužnih riječi) naći i ovakvih stihova: »... Likàon oštrom je mjèdu | Rezao grančice mlade smokvène *za òbode* kolne« (Ilij. XXI, 38), odnosno: »Ja se primaknem *ì hvāt od kijāka* odrežem toga« (Od. IX, 325), gdje bismo prema onom, što će još biti rečeno, očekivali *zà obode*, *òd kijāka*, na što je prevodilac sigurno mislio, jer inače ne bi označivao akcenata.

Računajući očito s ritmom daktilskog heksametra, Maretić u velikom broju slučajeva ne označuje preneseni akcent, što dakako ne smije smetati nikoga, tko imalo poznaje tehniku skandiranja i mogućnosti naše akcentuacije. Nažalost je takvih, koji su u srednjoj školi učili grčki i latinski i prema tome skandiranje, među slušačima Akademije za kazališnu umjetnost vrlo malo, i stoga ovakvi neakcentuirani slučajevi počesto predstavljaju »kamen spoticanja«, te onda treba stih metrički analizirati gotovo jednako kao i u grčkim odnosno latinskim originalnim tekstovima, »kad zapne«. Stih: »Ispod

oltara ona izmiljevši *na javor skoči*« (Ilij. II, 130) ne može biti pravilan, čitamo li nepreneseno *na jāvōr*, kako se pri prvim pokušajima najčešće događa; tek čitana *nā jāvōr* ova sintagma predstavlja daktil, tako karakterističan za pretposljednju stopu u heksametru. Slični su slučajevi na pr. »... natraškē sruši se Toon | *U prah i ruke* on prijateljima milima pruži« (Ilij. XIII, 549), gdje valja čitati *ù prāh ì rūke*..., zatim: »*Na zemlju* klone *Polidōr* i k sebi crijeva povuče« (Ilij. XX, 418), gdje prva stopa heksametra ne može (u ovom slučaju) glasiti drugačije nego *nā zemlju*. Ili s pridjevima: »... al' pomoćnikā | Oni kopljometnih dosta imadu *iz mnogih grādā*« (Ilij. II, 131), gdje pretposljednja stopa ima daktilski ritam: *iz mnogih*, odnosno: »*A mila* smješljivka tad Afrodita *nā Kipar pođe*« (Od. VIII, 362), gdje opet prva stopa mora biti daktil: *à milā*.

Akcentuirani primjeri u Ilijadi i Odiseji prava su riznica akcenatskih ljepota i putokaz za odgovor na pitanje, pred kojim odmah u početku svoga studija zastaju slušači Akademije za kazališnu umjetnost: kada je na proklitici kratki silazni (brzi), a kada kratki uzlazni (spori) akcent. Iako je to pitanje naoko nevažno, iako u našim gramatikama stoji samo osnovno pravilo: »Ti akcenti se prenose kao brzi (♩) ili kao spori (♩)«, iako i sam Maretić piše: »Vrlo je teško tumačiti akcentuaciju takvih slučajeva, tu treba duboko posegnuti u poredbenu slavensku akcentuaciju« (Gram. i stil. 110), nama u Akademiji za kazališnu umjetnost nije i ne može biti svejedno, kaže li nam đak *nā vodu* ili *nà vodu*, *òpāsan* ili *òpasān*, odnosno kod glagola *pòhvālī* (prezent) ili *pòhvālī* (aorist).

Premda bi pitanje o brzom i sporom akcentu na proklitici zaista najbolje bilo rješavati s pomoću poredbene gramatike, ipak nam za popularne svrhe i naši dijalekti, odnosno naša starija akcentuacija (staroštokavska), mogu reći dosta. Postavimo li jedan nasuprot drugome akuzative *kūću* i *vòdu*, pa im prenesemo akcent na proklitiku, dobit ćemo u prvom slučaju *ù kuću*, a u drugom *ù vodu*. Uspoređen na pr. s (idealnim) čakavskim govorom, prvi će slučaj glasiti *u kūću*, a drugi — jednako kao i u književnom, novoštokavskom: *ù vodu*. Ili za druge slogove: *grād* i *pūt* (čak. *pūt*). Prvi će, uzet s proklitikom, i u štokavskom i u čakavskom glasiti jednako, t. j. *nā grād*, dok će drugi kod štokavaca imati akcent na proklitici, ali spori: *nà pūt*, a u čakavaca će akcent ostati na osnovnoj riječi: *na pūt*.

Prema tome brzi akcent imaju na proklitici riječi, u kojima se isto prenošenje vrši u štokavskom i čakavskom govoru, a spori akcent ima na proklitici samo književni govor, jer čakavci toga akcenta još nisu razvili.

Polazeći s ovoga gledišta, a i poznajući Daničićeve studije »Akcenti u imenica i pridjeva« i »Akcenti u glagola«, pristupimo sada primjeni pravila o prenošenju akcenta na proklitiku, kako je provedena u prijevodu Ilijade i Odiseje i kako je mi izučavamo u Kazališnoj akademiji.

(Nastavit će se.)

PITANJA I ODGOVORI

PEJSAŽ ILI PEJZAŽ?

»Mjesečev *pejsaž* nije neinteresantan... Nisu to oni *pejzaži* kakve ima Nevada.«

Ove dvije rečenice iz jednog članka u našim novinama daju točnu sliku stanja, koje kod nas vlada s obzirom na pisanje istaknute riječi: jedni je pišu sa *z*, drugi sa *s*, a neki i ovako i onako. Istu nam takvu sliku daju i naši rječnici. Boranićev Pravopis iz god. 1947. propisuje *pejzaž*, a iz god. 1951. *pejsaž*. Klaićev Rječnik stranih riječi kod *pejsaž* upućuje na *pejzaž* i tamo objašnjuje značenje. Čini se prema tome, da prednost daje obliku *pejzaž*. Dayre-Deanović-Maixnerov Hrvatskosrpsko-francuski rječnik i Deanović-Jernejev Hrvatskosrpsko-talijanski rječnik ima oba oblika usporedo. Vujaklijin Leksikon stranih reči i izraza kod *pejzaž* upućuje na *pejsaž* i tamo daje značenje, pa prema tome daje prednost obliku *pejsaž*. Belićev Pravopis ima samo *pejzaž*.

Kako da pišemo i koji oblik da odaberemo? I je li uopće potrebno odabirati samo jedan oblik, ili su oba dobra i jednako preporučljiva?

U našem je jeziku običaj, koji je u Boranićevu Pravopisu postao i propis, da se strane riječi u pravilu pišu prema izgovoru, a ponekad i prema izvornom pisanju, t. j. onako, kako se piše u jeziku, iz kojega se riječ uzima. To bi pravilo trebalo primijeniti i pri pisanju riječi, o kojoj raspravljamo. Ta je riječ potekla iz francuskoga, gdje se piše *paysage*, a čita (prema Laroussovoj transkripciji) *pè-i-zaj*. Iz toga bi izlazilo, da bi mi, pišući prema izgovoru, morali pisati *pejzaž* ili, s akcentom, *pèjzàž*, dakle sa *z*. Pisanje sa slovom *s* moglo bi se opravdati, kad bi *pejsaž* bio izvorni oblik, u kojem se ta riječ piše u francuskom jeziku. Ali on to nije. On je samo neka mješavina između izvornog i našeg fonetskog pisanja. Takva nam mješavina nije potrebna. Mi francuski glas *z* možemo lijepo izgovoriti i zapisati ga našim sredstvima, pa je sasvim bez smisla mjesto njega pisati *s*. A s obzirom na

opće obrazovanje pisanje sa *s* je i štetno, jer daje riječ u iskrivljenu obliku.

Dakle, ne *pejsaž*, nego samo *pejzaž* ili (tko hoće, da tu riječ upotrebi kao potpuno tuđu ili da istakne njezinu tuđinštinu) *paysage*.

Slavko Pavešić

PETROLEJ ILI NAFTA?

Sueski kanal je ponovo u pogonu, kroz njega prolaze tankeri s naftom, pa je nestašica nafte u Evropi prošla, ali se još uvijek osjeća u nesmanjenoj mjeri na stranicama naših dnevnih listova, odakle je već duže vremena uspješno potiskuje riječ *petrolej*. Mi smo se svi već pomalo i navikli na to, kad novine pišu o *petroleju*, da treba misliti na *naftu*. Međutim nema sumnje, da su mnogi dugo pomišljali na onaj obični *petrolej* u petrolejkama svojih djedova i baka — no i mnogih naših sadašnjih sela. Novine bi trebale jasno izvještavati o događajima, a ne stvarati zbrku; a ovdje je zbrke bilo i previše.

Kako je uopće i došlo do nje? Jednostavno tako, da su naši novinari, prevodeći Reuterove i ostale vijesti na engleskom jeziku, nailazili samo na riječ *petroleum*, a ne na riječ *naphtha*, koja u tom jeziku postoji, ali je relativno rijedak stručan izraz za razne vrste rafinirane nafte (premda može značiti i sirovu naftu). U toj zabludi samo ih je učvrstila činjenica, što je nestašica nafte izazvala nestašicu i racioniranje *benzina* u Engleskoj, gdje se on zove *petrol*¹. Tako (22. IV. 1957.) Vjesnikov dopisnik iz Londona (dok sve engleske novine tih dana pišu o *rationing of petrol*) hladnokrvno javlja o *racionalizaciji petroleja* umjesto o *racionalizaciji* (zašto ne o racioniranju? — Ž. B.) *benzina*.

Pomutnju naših novinara samo je mogla povećati engleska riječ *oil*, koja se (uz svo-

¹ U SAD *benzin* se kaže *gasoline* (kolektivno *gas*), dok riječ *benzine*, koja postoji u engleskom, znači *apotekarski benzin* za uklanjanje mrlja ili, rjeđe, *benzol*.